

BORI IMRE: A MAGYAR IRODALOM MODERN IRÁNYAI II.

(Naturalizmus I.) Újvidék, 1989. Forum Könyvkiadó. 253 l.

Ismeretes, hogy a marxista irodalomtörténetírás (akárcsak a jóval korábbi, például az egyháztörténeti periódusokhoz igazodó) elsősorban politikai dátumok, illetve társadalmi-gazdasági folyamatok szerint korszakolt, s ennek stílustörténeti periodizációval való kiegészítése, illetve felváltása uralta a magyar irodalomtudományt a 60-as és 70-es években. Bori Imre (feltételezhetjük) nagyszabású könyvsorozatot tervezett el a 70-es évek végén, a 80-as évek elején, amely ezen előmunkálatokra támaszkodva készíti el a *Nyugat*-ot megelőző magyar modernség előtörténetét. Így tette közzé (*A magyar irodalom modern irányai* összefoglaló cím alatt) a szimbolizmusról szóló, sorozatnyitó monográfiáját, mely az 1850-es, 1860-as évekig nyomozza vissza a modernség előzményeit. A második kötet a naturalizmus magyarországi elterjedéséről szól. Ennek is csak első periódusát érinti, ami egyértelművé teszi, hogy soha ehhez fogható részletességgel és módszerességgel nem kísérelte meg senki, hogy feldolgozza eme kiemelkedően fontos, a magyar próza fejlődése szempontjából pedig meghatározó irányzatnak a hazai történetét. Külön érdekességet jelent Bori Imre imponáló irodalomtörténeti életműve. Ő, aki a XX. századi magyar irodalom annyira eltérő témáiról publikált monográfiákat, nemcsak páratlan erudícióval büszkélkedhetik, de (közről ismervén XX. századi irodalmunk legkülönbözőbb rész kérdéseit) az irodalomfejlődés olyan összetevőit veheti számításba, amelyekre az adott korszak (a múlt század) specialistája nem is lehet érzékeny.

Könyvének rendkívül logikus felépítése szerint a naturalizmus kritikai fogadtatásával, azaz elméleti visszhangjával foglalkozik legelőször. Utána portrészert bemutatást kapunk Bródy Sándorról, Petelei István-

ról, Gozdsdu Elekről, Tömörkény Istvánról, Justh Zsigmondról, Thury Zoltánról, Jókai Mórról, Kabos Edéről és Kóbor Tamásról. A kötetet lezáró *Visszapillantás és előtekintés* című fejezet Tolnai Lajos és Eötvös Károly „naturalizmus”-át érinti, s lezárásképpen szól Gárdonyi Géza és Molnár Ferenc viszonyáról a naturalizmushoz. A sorrend az időrendhez kapcsolódik, hiszen Bródy tekinthető az úttörőnek minden kétséget kizáróan. A folyamat- és a pályarajzok kissé kontúrtalanul maradnak abba a századforduló tájékán. Amit (nyilván) az indokol, hogy a következő kötet, a *Naturalizmus II.* folytatja majd az irányzat továbbélésének rajzát a 10-es, 20-as években. (Talán még tovább nyomonozható az utóélet egészen az 50-es, 60-as évekig, esetleg a *Rozsdateremtő-ig.*)

Bori Imre módszere a lehető leghagyományosabb. Az európai háttérből indul ki, ismerteti és kommentálja a hazai recepciót. Amikor aztán az írókra kerül sor, az eddig is naturalistaként számon tartott Bródy és Justh mellett tárgyalja a korábban inkább „elemző realista”-ként, századvégi „oroszos” realistaként, vagy egyszerűen csak realistaként jellemzett Peteleit, Gozsdut, s külön fejezetet szentel Jókainak és Tömörkénynek, akik a közhiedelem szerint eléggé távol esnek a naturalizmustól. Bori módszerét empirikusnak lehetne mondani. Nincsenek előfeltevései és teóriái. Sorra veszi és apró megjegyzésekkel kommentálja a műveket. Nem faggatja a korabeli magyar tudományosságot, nem von párhuzamokat a kortársi román, szerb, orosz irodalommal, nem a társadalmi, politikai helyzetből vezeti le következtetéseit. Még csak nem is a mozgalomra ügyel, apró megfigyelésmozaikokból rakja össze századvégi naturalista prózánk imponáló körképét.

Eme választott módszeréből adódóan

nem az értékkülönbségekre teszi a hangsúlyt. Nem feltétlenül derül ki, hogy mely műveket tartja az igazán maradandó, sikerült alkotásoknak. Nem azt jelenti ez, mintha szerzőnk minőség-érzéke ne működne, pusztán annyit, hogy a stílustörténeti, s az ahhoz kapcsolódó tematikai szempont (hogy úgy mondjuk) minőség-közömbösnek bizonyul nem egy esetben. (Ennek lesz negatív folyománya, hogy miközben a szexualitás, a nyomor, az osztálykonfliktusok, tehát a motívumok visszatérő jelentkezésére ügyel, addig a formai jegyek összegzése elmarad.) Ez a módszer bosszulja meg magát a Tolnai Lajos művészetéről szóló fejtegetések alkalmával. Érdemként mutatkozik meg a társadalmi bűnök leleplezése, a „sötétben látás”, az ábrázolás nyers kíméletlensége. Viszont nem esik szó arról, hogy a cselekményben gyakoriak vadromantikus, hiteltelen fordulatok, hogy Tolnai emberábrázolása nem elemző, nem kauzális, hanem deklaratív („ráfogósos”), s hogy sokat emlegetett indulatossága is olyan pamflet-író stílizálással jár, ami nehezen fér össze a naturalizmussal. Általában véve jellemző, hogy Bori a leírásokra, a környezetrajzokra koncentrálna figyelmét, a cselekménybonyolítás (ami pedig oly fontos a regényszerkezet szempontjából) nem kap nála megfelelő teret. Pedig eligazító lehetne ennek mérlegelése több esetben is. Formálisnak látszik, holott a lényegre utal, ha Gozsdunak és Tömörkénynek a naturalizmushoz való közelségét azon mérjük, hogy míg Gozsdunál hagyományosan vett cselekmény alig van (környezetrajz, állóképek ékelődő alakrajz szerepel helyette), addig Tömörkénynél megmarad a cselekmény, a kerekded, sőt csattanóval záruló történet. Ezért véljük (egyébként) problematikusnak Bori megállapítását: „a századforduló magyar novella-irodalmában az a bizonyos mese [Bori Imre kiemelése] Tömörkény István elbeszéléseiben hal meg.” A valóságban Tömörkény született elbeszélő (minden esetben élvezetes módon mesél el valamit), s már csak személyes, közvetlen, humorral átszőtt nyelve is elválasztja a naturalizmustól. Gozsdut viszont éppen objektivitása, nyelvi eszköztelensége rokonítja a naturalisták eszményképeivel, Stendhallal, Flaubert-rel.

Bori könyve első teljes körképe naturalista prózának, s mint ilyen (nyilvánvalóan) az irányzat értékeire koncentrálna.

Végső soron egy olyan hegeliánus fejlődésgondolatra épül, amely szerint az időben egymásra következő, új és új irányzatok megjelenése értégyarapodást eredményez. Ennek jegyében a naturalizmust gáncsoló ítéleteket eleve elhibáztottnak tartja: a Nyugat-Európában diadalmaskodó (illetve már elvirágzott) naturalizmus követése feltétlenül előre mutató, bírálata mindenféleképpen retrográd jelenségnek minősül. Mintha a minőség-érzék érvényesülését akadályozná a fejlődésbe vetett hit, illetve az az irodalomfejlődési koncepció, mely a magyar irodalomra nézve bizonyos „lemaradást” tételez, illetve ennek „behozását” tekintve a főértékmérőnek. Valójában eléggé áruklodó, hogy a legtöbbben, nemcsak a magyarok (Bródy, Móricz), de Petelei vagy Molnár Ferenc is elég hamar „kinövik” a naturalizmust. Talán azért, mert tudják, hogy a franciáknál is elég régi ez az „újdomság”. Talán azért, mert érzik, hogy túlságosan is beszűkítő, leegyszerűsítő, sokszor doktriner a zolai módszer, s valóságérzékük mást és többet igényelne.

Természetes, hogy míg Bori megállapításainak újszerűsége és helyessége (legtöbb esetben) nem vitatható, addig vannak megfontolásra készítő, ellentmondásra ingerlő eszmefuttatásai is. Érdekes például, hogy Petelei mezőségi útbeszámolóját „a magyar naturalista irodalom fontos műve”-nek nevezi. Érvései helytálló is, legfeljebb annyit tehetünk hozzá, hogy talán nem is igazán naturalista irodalomról van itt szó, hanem az annak háttéréül, forrásául szolgáló pozitívizmus hatásáról. (Ennek lesz kesei leszármazottja a szociográfia a két világháború között.)

A sok kitűnő észrevétele tartalmazó Gozsdu fejezet a világnézet, Gozsdu darwinizmusa, biológizmusa felől érvel. Bonyolultabb mindennek műfaji megközelítése — nehezen, csak fogyatékosan valósulhat meg a novella keretei között. Egy tíztizenkét lapos írás egyszerűen alkalmatlan arra a részletező környezetrajzra, az alakok vonatkozásában arra az időbeli, környezeti, biológiai elemzésre, ami csak a regény tág formájában valósulhat meg. A köd pedig, Gozsdunak ez a valóban időtálló regénye, sok részletvonás hasonlósága mellett sem nevezhető naturalistának. A dilemmát Bori — részben — azzal oldja fel, hogy — s ez

tény — a 80-as, 90-es években Turgenyevet nálunk sűrűn nevezték, nézték naturalistának. Azaz: a nyilvánvalóan „oroszos”, Turgenyev ihletését magán viselő *A kőd* egy szélesebb értelemben vett naturalizmus fogalmába illik bele. Hasonlóképpen áll a dolog Tömörkényvel is. Ő is egy igen tág (ha nem is parttalan) fogalomhasználat jegyében vonható ide. Gyakori nála a nyomorábrázolás, s megvan az alakok szociális beágyazottsága is, ámde hiányzik Zola (és Gozsdu) tudományos-biológiai spekulativitása az alakteremtésben. Nyilvánvaló, hogy Tömörkény anekdotikus felépítésű tárcanovellája alkalmatlan arra a társadalmi, történelmi, örökléstani boncolgatásra, amire Zola is csak regényben, sőt regényciklusban látott lehetőséget.

Tagadhatatlan, hogy Bori arányérzéke hibátlanul működik. Igaz, naturalistának mondja Gozsdut, sőt Tömörkényt is, s ehhez (szerintünk) fér némi kétség. Viszont tény az, hogy munkál bennük, főleg induláskor, a naturalista hatás. A terjedelemmel való kiemelés viszont egyértelművé teszi Bródy és Justh kiemelt fontosságát.

Bori Imre kitűnő könyve a stílustörténeti módszer nehézségeire is rávilágít. Justh kapcsán állapítja meg például, hogy a couleur locale „mind a preraffaeliták, mind a naturalisták tantételének egyike”. Csak-hogy — vethető ellene — a couleur locale-t a romantika fedezte fel, s megvan a maga szerepe a realizmusban is, így hát helye, funkciója nagyon is problematikus Justh világgképében. Hasonló példa: joggal látja Bori Thury Zoltán naturalizmusának jelét az osztálykonfliktusok bemutatásában, a nyomor, a kiszolgáltatottság rajzában. Ezek

azonban teljes értékű elemei már Victor Hugo romantikájának is. Jókai naturalizmusát is viszonylag meggyőzően bizonyítja szerzőnk *A lélekidomár*, illetve a *Gazdag szegények* kapcsán, viszont mindaz, amivel *A sárga rózsát* is a naturalizmus körébe kívánja vonni, olyan érv, ami a regény realizmusa mellett is szólhat. Vitatható Eötvös Károly „dokumentum-regény”-einek (*A nagy per*, *Gróf Károlyi Gábor följegyzései*) naturalizmusa is, hiszen Zola kísérleti regény ötlete elválaszthatatlan a fikcionáltságtól.

Apróbb-nagyobb kifogások felhozhatók volnának még, de nem érvénytelenítenék recenziósnak azt az általánosabb meggyőződését, hogy Bori Imre alapvetően sikerrel oldotta meg nehéz feladatát, nélkülözhetetlen kézikönyvet adott a századvég tanulmányozóinak kezébe. Olyan stílustörténeti szintézis kimunkálásához fogott, amely a múlt század derekától foglalja logikus rendbe a modern irodalom kibontakozását. Ezzel pontos lezárását adja múlt századi folyamatoknak és szisztematikusan regisztrálja az új jelenségeket. Vállalkozását dicséri, hogy ha van egyáltalán olyan szempont, olyan kategóriarendszer, melynek segítségével legtöbb reménnyel leírható az 1870-től 1930-ig terjedő periódus, akkor a stílustörténeti értelmezés (minden kétértelműsége, átfedései ellenére) ilyen. Bori Imre tehát biztos érzékkel választotta a célravezető eljárást, és vállalkozását (akárcsak szimbolizmus-könyve esetében) siker koronázta. Színvonalas munkája minden biznnyal megleveníti a magyarországi kutatásokat is.

Imre László

A KÖLTŐ FELEL

Beszélgetések Illyés Gyulával. Szerk. Földes Anna. Bp., 1986. Szépirodalmi Kiadó 862 1.

Sajátos, új műnem vált az utóbbi évtizedben divatossá, az interjúgyűjtemény. Jellegzetessége főként abban áll, hogy két életműnek is része: a kérdező is, a felelő is munkásságához tartozónak itéli. Ezért jelennek meg újságrólok, rádió- és tévériporterek, irodalomtörténészek, szociológusok (Baló György, Bertha Bulcsu, Domokos Mátyás, Földes Anna, Hornyik Miklós, Huszár Tibor, Kabdebó Lóránt, Nádor Tamás,

Szilágyi János, Vitray Tamás stb.) interjúgyűjteményei, s ugyanakkor írók, költők saját kötetekbe, tanulmánygyűjteményeikbe is fölveszik a velük készült beszélgetéseket. Illyés Gyula a *Hajszálgökörek* (1971) című kötetének utolsó részében csupa ilyet közölt. „A könyv zárófejezete — írta előszavában — már-már új műfaj. Az, melyben az író nem tollal fejezi ki magát, hanem élőszóval, melyet aztán mások igényes